

Barth op de snijtafel *Over tevreden meerderheid, sociaal-democratie en onderwijs*

s&D opengeslagen. Een stuk¹ gelezen. Diagonaal, zoals meestal. Over onderwijs en de tevreden meerderheid. Tegen de heersende trend. Van Den Uyl via Galbraith tot Kok in veertien pagina's gepassioneerde proza. Er bekruipt me een vaag gevoel van onbehagen. Grondiger herlezen dus. Het onbehagen slaat om in ergernis. Het onderwerp is me sympathiek, de denktrant bevalt me niet. Te zeer gebaseerd op entweder/oder.

Sinds een jaar of wat meen ik ongeveer te weten hoe sociaal-democratische politiek in elkaar steekt. Een sociaal-democraat wil iets moois, bedenkt middelen ter verwezenlijking ervan, werft aanhang voor doel en middel, probeert anderen tot bondgenoot te maken. Worden moois en middel geschraagd door kiezersaanhang en vindt zij bondgenoten dan heeft de sociaal-democratie macht. Beperkte macht want een sociaal-democratische meerderheid is in ons land onbereikbaar. Voor bestuursmacht zijn dus compromissen nodig. Al doende neemt de afstand tussen ideaal en beleid toe: het bepleite middel staat vaak ver van het ideaal, het beleid wijkt af van het bepleite middel.

De sociaal-democratie heeft daarmee leren leven. Een bestaan in de marge van de politiek is strijdig met haar aard. SDAP en PvdA zijn opgericht om, onder een banier vol idealen, in taai, praktische arbeid, kleine stapjes voorwaarts te zetten. Dat maakt sociaal-democraten, 'het zondige ras der reformisten'², behalve bevlogen, nogal saai. Zij stellen zich tevreden met iets minder moois dan wat zij, eigenlijk, voor ideaal houden. En zij zijn permanent op zoek naar betere middelen ter verwezenlijking daarvan, als uit de praktijk (of uit kiezersonderzoek)

blijkt dat daarvoor aanhang te werven is of als erover met andere partijen geen afspraken te maken zijn. Meeslepende idealen, daarvan afgeleide, bereikbare doelen, bruikbare middelen, forse aanhang, bereidheid tot compromis. Zo valt mijn kijk op de sociaal-democratie samen te vatten.

*Sociaal-democratie en
onderwijs*

Of en hoe het naoorlogse sociaal-democratische onderwijsbeleid past in deze

WOUTER GORTZAK
Lid van de Tweede Kamer voor de PvdA

weet ik niet zeker; daarvoor is mijn kennis te beperkt of, zo al ooit aanwezig, inmiddels achterhaald. Bij de formulering van het onderwijsbeleid lijkt de PvdA in ieder geval hoog ingezet te hebben. Marleen Barth, PvdA-onderwijsspecialist in de Tweede Kamer en auteur van het hier besproken artikel, schrijft althans dat dit gericht geweest is op het doorbreken van 'de sociaal-economische gelaagdheid van de samenleving'. Het onderwijs dus als middel om een verdergelegen doel (verandering van de samenleving) te bewerkstelligen. Of het onderwijs daartoe wel geschikt is mag echter worden betwijfeld want volgens Barth hebben de middelen 'weinig effect gehad', terwijl 'in de publieke opinie steeds (opnieuw) verzet (is) ontstaan tegen die pogingen'.³

Zo'n constatering, dunkt mij, zou voor een PvdA-politicus aanleiding moeten zijn zich eens stevig achter de oren te krabben. Mag men onderwijs als instrument zien voor maatschappijhervorming? Is op dat doel niets aan te merken maar heeft de PvdA onvoldoende-adequate middelen ter verwezenlijking ervan gekozen? Of zijn doel en middelen weliswaar prijzenswaardig (en misschien zelfs realiseerbaar) maar heeft de PvdA verzuimd voor voldoende draagvlak te zorgen dan wel kritiek te weinig serieus

genomen? Helaas wekt Barth niet de indruk zulke vragen te hebben overwogen. Maatschappijverandering via het onderwijs ter discussie stellen? Dat kan 'geen optie zijn voor een beweging die emancipatie, gelijkheid, solidariteit en vrijheid overminderd hoog in het vaandel heeft.'⁴ Zelfs scherpt zij de doelstelling nog aan door te bepleiten in het nieuw te schrijven PvdA-beginselprogramma de exclamatie op te nemen dat 'onderwijs de basis hoort te leggen voor een solidaire en tolerante samenleving'. Evenmin doet zij onderzoek naar de gehanteerde middelen. Voor zover zij die noemt (achterstandengeld, de inbedding van adaptief onderwijs, de tweede kansvoorzieningen, de brede scholengemeenschappen, 'weer samen naar school' en 'De Rugzak') lijkt zij ermee in te stemmen.

Door doel noch middelen nader te onderzoeken blijft haar geen andere weg over dan de oorzaak van de mislukking te leggen bij ouders en onderwijsgeevenden. Die zijn gevangen in wat, in navolging van Galbraith, de 'cultuur van de tevredenheid' wordt genoemd; de cultuur van een nieuwe klasse. Deze klasse vormt de meerderheid van het electoraat, heeft daardoor de feitelijke macht in handen, en is verantwoordelijk voor 'de informele en de formele selectie in het Nederlandse onderwijs'.

De cultuur van tevredenheid

Om de mislukking van sociaal-democratische onderwijspolitiek aan een 'nieuwe klasse' te kunnen toeschrijven is het nodig aan de hand van voorbeelden aan te tonen waar, wanneer en hoe deze het beleid gefrustreerd heeft. De auteur echter gaat anders te werk. Zij schetst de samenstelling van die nieuwe klasse (de 'velen die in de grazige weiden van de welvaart beland zijn') en schrijft die een groepsbewustzijn toe dat 'deels gefundeerd is op angst om recent verkregen verworvenheden weer kwijt te raken'.⁵ Deze mensen 'die het nu goed hebben, maar voor wie de armoede van nog geen halve eeuw geleden

een springlevende herinnering is', zien het onderwijs niet als emancipator maar 'als poortwachter om aantasting van de eigen positie te voorkomen'. Zij willen daarom het onderwijssysteem 'inrichten als een afvalrace waarin alleen 'de besten' de eindstreep halen'. Op die manier blijft een 'functionele onderklasse' in stand, de 'mensen die het dienende, smerige of gevaarlijke werk verrichten waar de tevreden meerderheid zich te goed voor voelt'.

Marx' voorspelling dat het kapitalisme 'haar eigen doodgravers' voortbrengt⁶ moge niet zijn uitgekomen, de marxistische redeneertrant⁷ leeft blijkbaar voort. Heeft de sociaal-democratie het vroeger dan ook goed gedaan⁸, het toekomstbeeld is ongunstig. Door haar bijdrage aan de sociale stijging van arbeiders heeft zij zich van haar natuurlijke achterban beroofd. De sociaal-democratie kan derhalve ten grave worden gedragen. Toch is de sociaal-democratische missie nog niet voltooid want de 'functionele onderklasse' staat er nog steeds slecht voor en heeft weinig kans op sociale stijging. En dat is onaantvaardbaar voor de sociaal-democraat, die nooit zal accepteren 'dat het lot van mensen bepaald wordt door hun afkomst'. Gelukkig dus maar dat niet alle leden van de nieuwe klasse bewustzijn en politieke keuzen uit hun maatschappelijk zijn hebben gedestilleerd. Al zijn de nieuwe tevredenen in beginsel egoïstisch, sommigen zijn 'vatbaar zijn voor bredere afwegingen' dan het directe eigenbelang. En anderen steunen het sociaal-democratisch onderwijsbeleid wellicht als het lukt het onderwijs 'leuker, spannender en intellectueel uitdagender' te maken. Dan immers zal blijken dat de tegenstelling 'tussen de belangen van de tevreden meerderheid en die van de onderklasse een stuk kleiner' is dan uit hun maatschappelijke positie valt af te leiden.

Er zijn dus nog kansen voor een sociaal-democratisch onderwijsbeleid. Als het echter toch niet lukt

1. Marleen Barth. De tevreden meerderheid en ongelijke kansen in het onderwijs. S&D 1999, nr. 3, blz. 111/124

2. De uitdrukking wordt hier ontleend aan Joop den Uyl. Hij drukt zich zo uit in debat met wijlen de Belgische marxist Ernest Mandel.

3. Barth in S&D blz. 117

4. Wie deze verlangens in een adem opschrijft veronachtzaamt dat zich in de geschiedenis van de sociaal-democratie

nu juist de spanning ertussen weer spiegelt.

5. Deze constatering kan ik in m'n zak steken. Mijn ouders leefden in mijn kindertijd van elf gulden steun per week, ik verkeer al decennia lang in aanzienlijk plezieriger omstandigheden.

6. Een redenering die er, tekort samengevat, op neerkomt dat concentratietendities tot gevolg hebben dat de traditionele middenklasse vernietigd wordt en de

meerderheid van de middenklassers de rijen van het proletariaat zal komen versterken.

7. Ook al weer te kort samengevat als 'het maatschappelijk zijn bepaalt het bewustzijn'.

8. Door zich onvermoeibaar in te zetten voor de emancipatie van de arbeiders heeft de sociaal-democratie beslissend bijgedragen aan sociale stijging van velen (en al doende Marx' voorspelling weerlegd).

daar voldoende aanhang voor te werven dat 'moet de sociaal-democratie er niet voor terugschrikken politieke besluiten door te zetten die aanvankelijk op verzet van de tevreden meerderheid stuiten'. Hoe zoiets binnen de in Nederland geldende democratische verhoudingen valt te realiseren blijft helaas buiten beschouwing.

Emancipatie en handarbeid

Lijkt me de wijze waarop de onderwijsaspiraties van de nieuwe tevredenen geschetst wordt niet correct, acht ik het niet erg democratisch ideeën tegen de wil van een meerderheid door te willen drukken, ik maak ook bezwaar tegen de verenging van het begrip emancipatie tot sociale mobiliteit (in dit geval ten bate van de 'functionele onderklasse').

Barth, bij wie ik zo'n verenging onderken, staat binnen de sociaal-democratie niet alleen. Sinds een traditioneler opgevatte emancipatie⁹ is voltooid, is de nadruk komen te liggen op de emancipatie van het individu, de (hand)arbeider. De daaruit voortvloeiende problemen zijn echter onvoldoende onderkend. Zo moest de fixatie op 'witte boorden'-functies wel leiden tot een onder- (of zelfs negatieve) waardering van alle handarbeid (en niet slechts van het 'vuile' werk van een 'functionele onderklasse'): je moest je als het ware door sociale stijging uit de handarbeid emanciperen en de drie-jarige ULO werd hoger aangeslagen dan de Ambachtsschool. Om de zaken weer een beetje recht te trekken lijkt het me wenselijk om, naast het streven naar gelijke kansen te werken aan een herwaardering van de handarbeid (en meer in het bijzonder van wat als 'minderwaardige' arbeid te boek staat). Behalve ideologisch gewenst is het economisch noodzakelijk, want al is veel (hand en andere 'minderwaardige') arbeid al door machines vervangen, het is ondenkbaar dat deze op den duur geheel zal verdwijnen.

Is deze dubbelbenadering ('streven naar sociale mobiliteit via het onderwijs én naar opwaardering

van lichamelijke arbeid') van principieel belang, er kleeft aan de eenzijdige nadruk op sociale mobiliteit via het onderwijs nog een geheel ander bezwaar. Te zeer worden daardoor stijgingsmechanismen als sport en cultuur veronachtzaamd.

De tevreden meerderheid geen gesloten elite

Op het beeld van een 'tevreden meerderheid' die zich, ter continuering van haar verworven positie verzet tegen de sociale stijging van anderen (en dus tegen de sociaal-democratische onderwijspolitiek) valt het nodige af te dingen. Ook al stimuleert de menselijke natuur de neiging geld en positie aan de kinderen te willen nalaten, daaruit als vanzelfsprekend af te leiden dat de nieuwe tevredenen de poorten gesloten willen houden voor mensen uit de functionele onderklasse, miskent wat momenteel maatschappelijk gaande is.

De Duitse socioloog Geiger¹⁰ heeft aangetoond dat elites zich verzetten tegen de instroom van nieuwkomers als zij genoeg kinderen produceren om opvallende eliteplaatsen te kunnen bezetten. Dat echter is tegenwoordig niet het geval omdat de fertiliteit van de elite tekortschiet; er worden gewoonweg te weinig kinderen geboren.¹¹ Maar ook als de elite meer kinderen zou krijgen was haar natuurlijke aanwas onvoldoende om de toekomstige eliteplaatsen alle te bezetten. De technische- en informaticarevolutie leidt tot een grotere behoefte aan hoog-opgeleide kaders dan waaraan de kinderen van de 'tevreden meerderheid'¹² kunnen voldoen. Dinkies en maatschappelijke ontwikkeling leiden eerder tot de conclusie dat de huidige elite nieuw bloed nodig heeft, dan dat zij zich tegen de instroom daarvan zal verzetten.

Segregatie tijdelijk misschien wel goed

Hoe ver moet het sociaal-democratisch onderwijs-ideaal gaan? Honderd jaar onderwijspolitiek doen me betwijfelen dat het onderwijs dienstig kan zijn

9. Het toekennen van een gelijk-berechtigde positie aan arbeiders-organisaties als vakbeweging en politieke partij.

10. Soms moet de mens uit het hoofd citeren, zelfs van de naam van de bron ben ik niet geheel zeker. Maar boeken die echt indruk hebben gemaakt vergeet ik niet licht dus waag ik het er maar op. Ik ontleen deze zienswijze aan Geigers studie *Umschichtungen in einer döntischen Mittelstadt*.

11. Ontleend aan prof.dr. J. Gierveldt, directeur van het NIDI, die tijdens een lezing te Eindhoven (11.2.1999) aantoonde dat de 'vergrijzing' minstens evenzeer als aan de stijging van de gemiddelde leeftijd, valt toe te schrijven aan de terugloop van het aantal geboorten.

12. Om maar een keer een voorbeeld uit de particuliere sfeer aan te halen de lotgevallen van de kinderen Gortzak uit mijn generatie. Ouders, grootouders, overgrootouders etc. waren allen

handarbeiders. Het is onwaarschijnlijk dat zij significant dommer waren dan de Gortzakken uit mijn generatie. Maar toen de na-oorlogse elite onvoldoende in staat was zichzelf te reproduceren (en dus de studiebeurzen werden verhoogd) kregen (en grepen) wij onze kans. Dus is een indrukwekkend aantal broers en neven doorgedrongen tot de nieuwe elite. Nou ja, ook wel dankzij de sociaal-democratische politiek, natuurlijk.

aan maatschappijhervorming. Ook vraag ik me af tot hoever de sociaal-democratische bemoeienis met het onderwijs moet gaan. Maar in ieder geval lijkt het me ongelukkig als 'de overheid de schroom zich met onderwijsmethoden te bemoeien van zich zou afschudden'. Laat de professionals maar bepalen hoe ze het onderwijs het best kunnen vormgeven.

Mijn voorkeur voor een sociaal-democratische onderwijspolitiek gaat in de richting van een onderwijsbeleid dat de emancipatie bevordert (waartoe kennis en mondigheid nodig zijn), dat de handarbeid rehabiliteert (vbo vergelijkbaar met de vroegere ambachtsscholen), dat sociale mobiliteit mogelijk maakt en dat opleidt voor een arbeidsmarkt waarop kennis-op-hoog-niveau en flexibiliteit steeds belangrijker factoren zijn.

Van de vraag hoe daartoe basis-, voortgezet- en hoger onderwijs moeten worden ingericht, waar Barth interessante gedachten aan wijdt, heb ik geen benul. Maar als ik niettemin enige opmerkingen maak over het basisonderwijs, dan vanwege mijn zorg over de toekomst van allochtone jongeren die vooral in de grote steden massaal in het basisonderwijs aanwezig zijn.

De meeste sociaal-democraten pleiten, met Barth, tegen segregatie in het onderwijs, gedeeltelijk uit principe ('tegen apartheid') maar ook omdat zij menen dat het 'sociale cohesie, tolerantie en solidariteit' ten goede komt 'als kinderen leren omgaan met verschillende achtergronden en gebruiken' en omdat zij menen dat leerlingen in 'een gemengde klas betere prestaties leveren dan in een eenzijdig samengestelde groep'.

Terwijl ik het principe ('segregatie is verwerpelijk') deel, vermoed ik toch dat 'zwarte' basisscholen de belangen van de meeste nieuwkomerskinderen uit

de eerste en tweede generatie het best kunnen dienen. Dat valt mogelijk te onderschrijven als men de uitgangspositie van die kinderen voor ogen houdt. Alleen al omdat zij uit een andere cultuur komen hebben zij het erg moeilijk. Voorts hebben hun ouders nauwelijks tot geen kennis van het Nederlandse onderwijs, is hun taalachterstand manifest en blijven zij aanvankelijk ook op andere terreinen achter. Zonder een geweldige inhaalslag is hun uitzicht op 'gelijke kansen' in het vervolgonderwijs vrijwel nihil. Alleen een basisonderwijs dat aan de hoogste eisen voldoet geeft ze daartoe uitzicht. Onder die hoogste eisen reken ik goede en goed schoongehouden schoolgebouwen, voortreffelijk lesmateriaal, het beste onderwijzend personeel uit allochtone en autochtone kring (dat daartoe extra beloond wordt¹³), specifiek personeel voor het onderhouden van contact met de ouders en aanvullende cursussen voor die ouders. Onder die omstandigheden kunnen de kinderen zich op school veilig en geborgen weten en zijn de voorwaarden geschapen waardoor zij kunnen voldoen aan de kerndoelen van het basisonderwijs. Facetten die het onderwijs voor oer-Nederlandse kinderen 'leuk' maken schieten er zo misschien bij in maar ook zelfstandigheids- en mondigheidsbevordering lijken pas mogelijk als de basisvaardigheden grondig beheerst worden.

Er zijn blijkbaar verschillende visies mogelijk op wat sociaal-democratisch onderwijsbeleid kan zijn. Het zal er mijns inziens echter steeds om gaan het ideaal te koppelen aan te verwezenlijken middelen, daarvoor aanhang te werven en, indien nodig, daarop correcties aan te brengen. Als 't niet gaat zoals we willen moeten we in de eerste plaats de oorzaken bij onszelf zoeken, later kunnen we altijd nog anderen de schuld geven.

13. Dat lijkt me meer kans te maken dan het opheffen van het onderscheid tussen leraar basisonderwijs en universitair hoofddocent, dat Barth bepleit.